

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin

Historické vědy - Moderní hospodářské a sociální dějiny

Klára Pinerová

**Komparace československého a německého
vězeňského systému po druhé světové válce**

Comparison of the Czechoslovak and East German prison
systems following World War II

Teze disertační práce

Vedoucí práce: prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc.

Praha 2013

Cíl práce a metodologie

Po druhé světové válce došlo v zemích, jež se ocitly v sovětském vlivu, k sociálním, politickým i ekonomickým změnám. Tyto změny jsou v odborné literatuře souhrnně nazývány jako sovětizace. Disertace analyzuje tento proces na tématu vězeňského systému v Československu a sovětské okupační zóně, později Německé demokratické republice. Ačkoliv se vězeňskému systému již v minulosti věnovalo mnoho autorů, rozebírajících tuto problematiku z nejrůznějších úhlů, a bylo by tedy možné namítnout, proč se znovu věnovat tématu už tak dobře prozkoumanému, domnívám se, že ve své práci tuto problematiku analyzuji z jiné perspektivy. Vedla mě k tomu především skutečnost, že naprostá většina dřívějších prací se věnuje pouze vývoji vězeňského systému v jedné konkrétní zemi a málokterý historik se rozhodl své výsledky porovnat s vývojem v sousedních státech. Mnoho z nich tak považuje sovětizaci a přijímání sovětského modelu za předem vytyčenou cestu, v níž Sovětský svaz nebo sovětszí poradci hráli nezastupitelnou roli, a sovětské satelity se staly pouze oběťmi.¹ Koncept uniformní a totální sovětizace střední a východní Evropy je do současnosti velmi vlivný a nabourávat se ho daří jen velmi pomalu. Zároveň z důvodu neznalosti vývojových fází v jiných sovětských satelitech dochází k mylným představám o různých národních specifikách.² Právě z tohoto důvodu jsem přikročila k výkladové komparaci, jejímž cílem je popsat příčiny, důvody a důsledky různých cest přijímání sovětských modelů ve vězeňství v Československu a v sovětské okupační zóně, později Německé demokratické republice.

Prvkem prostupujícím celou disertační práci je snaha po nalezení společných či rozdílných vlivů, jež působily na směřování vězeňského systému, jeho organizaci a přístup k odsouzeným. Vliv Sovětského svazu se v již napsaných a dostupných pracích zdá jako neoddiskutovatelný, nicméně hlavní tezí disertace je, že sovětizace, ačkoliv mohla mít podobné výsledky, probíhala v různých zemích rozdílným způsobem a záleželo nejenom na předcházejícím vývoji, ale také na geopolitickém postavení a vývojových rysech dané země i vůli komunistického establishmentu k přijetí sovětského vzoru. Domnívám se, že na výsledné podobě nejenom organizace,

¹ CONNELLY, John. *Ztročená univerzita. Sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v letech 1945–1956*. Praha: Karolinum 2008, 15.

² BLAIVE, Muriel. *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*. Praha: Prostor, 2001, 190–198.

ale i právních norem se podílely rozličné faktory, které je nutné vzít v potaz. Zjistit jaké faktory a jakým způsobem se zapojily do konečného stavu, je jedním z hlavních cílů této práce.

Vzhledem k tomu, že z metodologického hlediska jsem přistoupila k výkladové komparaci, musela tomu být přizpůsobena i struktura práce, která se nevydala cestou přísné chronologie, ale rozdělení do tematických kapitol, neboť se ukázalo, že právě tímto způsobem bude možné popsat rozdíly mezi systémem v Československu a východním Německu podrobněji a plastičtěji, než kdyby byla disertace členěna chronologicky nebo podle jednotlivých zemí.

Svůj výzkumný projekt jsem vymezila lety 1945 a první polovinou 60. let. Zatímco první rok byl jasnou volbou, neboť konec války v obou zemích představoval počátek změn, na jejichž vývoji (politickém, ekonomickém a kulturním) Sovětský svaz začal ve stále větší míře participovat (ačkoliv v každé zemi jiným způsobem, s jinou silou a důrazem), časové zakončení mé práce bylo daleko těžším oříškem. V obou dvou zemích bychom za ukončení fáze sovětizačního procesu mohli považovat rok 1953, kdy zemřel J. V. Stalin. Po jeho smrti dochází k uvolnění a v obou státech k prvním větším amnestiím, ačkoliv ty se většinou týkaly spíše kriminálních vězňů. Političtí vězni zůstávali stále za mřížemi, v Československu, ale i v Německu stále probíhaly politické procesy. Pro tento rok jsem se nerozhodla z několika důvodů. Ačkoliv základní prvky byly již implementovány na začátku padesátých let, v některých oblastech přesto ještě probíhaly změny, které se týkaly především realizace kulturně-politické výchovy, která byla do té doby stranou pozornosti, hlavně v Německu. Taktéž pohled na pracovní využití vězňů se stále proměňoval, kolísal mezi ekonomickým využitím pro plánované hospodářství a výchovnou stránkou.

Dále se nabízel rok 1956, který pomyslně uzavírá fázi stalinizace v Sovětském svazu a v jeho satelitech, neboť na konci února na XX. sjezdu KSSS pronesl na uzavřeném jednání N. S. Chruščov projev Kult osobnosti a jeho důsledky, v němž poodhalil a odsoudil diktátorské praktiky svého předchůdce. Na změnu vývoje ve vězeňství však tento přelomový rok neměl žádný výraznější vliv.

Až první polovina 60. let znamenala pomyslný zlom v této oblasti. V červenci roku 1960 byla vydána nová ústava ČSSR jako Ústavní zákon č. 100/ 1960 Sb. Do zkratky státu přibýlo jedno S a obyvatelé země se stali de jure „socialistickými lidmi“. Ústavodárce slavnostní formou konstatoval, že „socialismus v naší vlasti zvítězil“.

Prohlášení také stanovovalo hlavní cíl dalšího vývoje, a to přechod společnosti ke komunismu. Tento krok měl taktéž své světlé stránky, protože se stal předpokladem pro zmírnění třídního boje ve společnosti a vzrůstu šancí pro uplatnění vědy a kultury ve společnosti. Nejenom společnost se vnitřně otevřela, ale změnu zaznamenáváme také ve výkonu trestu. Byl dáván daleko více důraz na výchovnou stránku odsouzených a početně ve věznicích sílil počet psychologů, pedagogů a celkově posílil úsek výchovy.³ S touto změnou pravděpodobně souvisel i další velký krok, kterým byla amnestie prezidenta republiky, která proběhla v květnových dnech roku 1960. Bylo propuštěno více než sedm tisíc osob, z toho cca pět tisíc politických vězňů. Brány věznic tak opustila většina lidí, kteří byli na konci čtyřicátých a v průběhu padesátých let odsouzena za politické přečiny. Tento rok tak tvoří symbolický mezník, který završoval změny ve směru humanizace posledních let.⁴

Vedení KSČ se snažilo, aby Československo jako první ze satelitních států sovětského bloku vyhlásilo vybudování základů socialistické společnosti a přijalo ideologicky socialistickou ústavu. V NDR podobný krok učili až o osm let později, kdy byla vydána nová ústava, v níž bylo zakotveno, že NDR je socialistický stát německého národa. Nicméně změny ve výkonu trestu lze v první polovině 60. let sledovat i zde. V roce 1963 byla vydána Vyhláška státní rady o základních povinnostech a fungování orgánů spravedlnosti.⁵ Politické vedení konstatovalo ukončení třídního boje. Stejně jako v Československu došlo k posílení výchovných cílů ve výkonu trestu.⁶

Jak již bylo uvedeno, cílem práce je analyzovat způsob sovětizace, kterou chápu jako vliv Sovětského svazu na politické uspořádání států v jeho sféře vlivu a realizaci změn podle jeho vzoru. Zahrnuje budování komunistických systémů, koordinaci zahraniční politiky a ekonomickou a sociální transformaci společnosti. Podíváme-li se na změny v zemích východní a střední Evropy, je na první pohled viditelné, že jejich politická a ekonomická struktura se do značné míry přizpůsobila vzorům Sovětského

³ BAJCURA, Lubomír. Nástin periodizace dějin vězeňství v českých zemích v letech 1945–1969. In *České vězeňství*, 1999, č. 2–3, 10–128, 44. Více k ústavě z roku 1960 viz JANDL, Jan. *Vyhlášení socialistické ústavy Československé socialistické republiky v roce 1960*. Magisterská diplomová práce, Brno: 2006.

⁴ ROKOSKÝ, Jaroslav. *Amnestie 1960*. In *Paměť a dějiny*, č. 1, 2010, 36–54, 49.

⁵ Erlass des Staatsrates über die grundsätzlichen Aufgaben und die Arbeitsweise der Organe der Rechtspflege vom 4. April 1953.

⁶ BORCHERT, Jens. *Erziehung im DDR-Strafvollzug. Theoretische und gesetzliche Grundlagen sowie die Durchführung in der Strafvollzugseinrichtung Torgau*. Herbolzheim: Centaurus Verlag, 2002, 37.

svazu. Bylo implementováno centrálně plánované hospodářství, v politické oblasti získala významné postavení komunistická strana, jež díky stranickým organizacím nacházejícím se na pracovištích v továrnách, vědeckých institucích, školách atd. ovlivňovala životy nejen straníků. Zároveň byl budován systém tajné bezpečnosti, jehož cílem bylo pomocí agentů a informátorů mít pod kontrolou jednání všech obyvatel. Ve všech zemích se rozjelo osudové kolo politických procesů. Ačkoliv by se mohlo zdát, že se jednalo o změny uskutečňované pod taktovkou Sovětského svazu a podle jednoho úzu, při podrobnější analýze se ukazují jednotlivé cesty k jejich dosažení. Právě na přeměně vězeňského systému je možné sledovat jak přijímání sovětských vzorů, tak působení různých místních vlivů.

Za kritéria komparace, na základě kterých byly zkoumány jednotlivé změny, vlivy, role Sovětského svazu a další faktory, bylo stanoveno šest oblastí. První se zabývá organizačními změnami, centralizací vězeňského systému pod jednu správní instituci a celkovou politizací vězeňského systému a jeho předáním z rukou ministerstva spravedlnosti do rukou ministerstva vnitra, příp. ministerstva národní bezpečnosti. V této části jsem se zaměřila na to, jak probíhalo institucionální předání rezortu na jinou instituci a jakou roli v něm hrál Sovětský svaz. Velmi důležitou se mi jevila otázka, kdy začaly oba státy cílevědomě přebírat sovětský model penitenciární politiky. Protože se domnívám, že se vězeňský systém nevyvíjel ve vzduchoprázdnu, ale byl ovlivňován nejenom předcházejícím vývojem, ale velkou roli hrály společenské a politické podmínky dané země, byla cílem této části také analýza faktorů, které ovlivňovaly vězeňství. Celkově jsem se zaměřila na to, zda se cesta k centralizovanému vězeňství vedenému ministerstvem vnitra v obou zemích nějak lišila, nebo zda se potvrdí teze dřívějších autorů, že sovětský vzor byl uniformně přebírán.

Již od roku 1917 vznikalo na území sovětského Ruska, později Sovětského svazu, množství pracovních táborů, v nichž byli vězni nejdříve internováni a později využíváni jako levná pracovní síla pro různé megalomanské projekty, jako byla stavba Bělomořského kanálu, nebo k těžbě surovin v nepřístupných oblastech, jako byla Kolyma. Právě soustava pracovních táborů bývá považována za jednu z charakteristik sovětského penitenciárního systému. Cílem další části proto byla analýza vzniku podobného systému ve sledovaných zemích. Zde bylo také nutno vzít v potaz, že Sovětský svaz nebyl jediný, kdo využíval táborů jako způsobu internace většího počtu osob. Tábory totiž do značné míry „přivedl k dokonalosti“ nacistický režim, který

vybudoval systém, jenž racionalizoval a byrokratizoval. Ovšem pokud bychom se podívali dále do historie, zjistili bychom, že tábory nejsou produktem jen těchto dvou diktatur. Z tohoto hlediska nebylo cílem jen popsat vznikající systém táborů, ale také analyzovat vlivy, které mohly hrát svou úlohu při jeho utváření.

S pracovními tábory do značné míry souvisí také otázka využívání pracovní síly vězňů. V samotném Sovětském svazu kolísal přístup establishmentu mezi výchovnou a ekonomickou funkcí vězeňské práce. S přijetím prvního pětiletého plánu došlo k uplatnění ekonomického pohledu, a vězni pracovali ve vyčerpávajících podmínkách na úkolech stanovených v plánovaném hospodářství. Podobný směr můžeme najít i v obou sledovaných zemích. Účel vězeňské práce, pokusy o zvýšení její produktivity a odměny vězňů byly hlavními tématy dalšího zvoleného kritéria komparace.

Jak již bylo zmíněno, sovětský systém se vyznačoval snahou o přeměnu vězně. Tím se ostatně vyznačovalo již marxisticko-leninské učení. Společnost jako taková měla být transformována ve společnost socialistickou. Výjimkou nebyli ani vězni. Proto vznikl systém politických školení, která se přenesla i do vězení ve východním Německu a v Československu. Jak tato výuka probíhala a kde představitelé vězeňské stráže čerpali inspiraci, jsou otázky, jejichž zodpovězení může přinést bližší pohled na roli Sovětského svazu v celkové sovětizaci vězeňského systému. Za další komparační kritéria byly zvoleny dvě skupiny osob nacházejících se ve vězení, což byli vězni a dozorcí. Cílem nebylo popsat každodenní vztahy mezi nimi, zaměřila jsem se především na sociální hledisko, tedy z jakých sociálních vrstev se obě skupiny rekrutovaly a jak probíhala jejich proměna.

Ačkoliv byla disertační práce rozdělena do tematických kapitol na základě kritérií komparace, všechny spojují dvě témata, která tvoří pomyslnou linii. Prvním tématem je sovětizace a přijímání a implementace sovětských vzorů. Druhým tématem je analýza počátečního stavu a hledání dalších možných vzorů a vlivů ovlivňujících strukturu a konečný stav vězeňství, ale také hledání dalších faktorů působících na oblast vězeňství. Cílem práce je ukázat, že vzor Sovětského svazu byl sice velmi vlivný a uplatňoval se v mnoha oblastech, nicméně nebyl všespasitelný. Komunisté ho museli přizpůsobovat místním podmínkám a specifčnosti vývoje.

Přehled hlavních použitých zdrojů

Hlavním cílem disertační práce je nejenom srovnání trestního systému, jeho vývoje a změn v poválečném Československu a sovětské okupační zóně, pozdější Německé demokratické republice, ale také získat bližší informace o společných vlivech a vzorech. K tomu bylo potřeba načerpat informace jak z předcházejícího vězeňského vývoje v obou zemích, tak se zaměřit na jiné systémy vyvíjející se v podmínkách diktatury, v tomto případě především nacistické a sovětské. Předcházející vývoj v Německu, resp. v Sasku v osmnáctém a devatenáctém století shrnuje Falk Bretschneider, který popisuje základní zlomy v tomto období.⁷ Daleko významnější pro disertační práci ale byly publikace Nikolause Wachsmanna, který se věnuje vývoji vězeňství jak v období tzv. Výmarské republiky⁸, tak v období následujícím. Jako zcela nedostižná se jeví jeho kniha *Hitler's Prisons*, která vyšla v angličtině i němčině a zaměřuje se na zcela neprobádané téma, a to klasické vězeňství v období vlády nacistické strany.⁹

Vězeňství v období první republiky a protektorátnímu vězeňství se věnuje jen překvapivě málo českých autorů. Doposud neexistuje žádná ucelená vědecká publikace, která by shrnovala vývoj českého vězeňství v předkomunistickém období. Částečně tuto trhlínu nahrazuje kniha Jana Uhlíka, která sice přináší pohled na vývoj českého vězeňství od dob Rakouska-Uherska až víceméně po současnost, nicméně její velkou slabinou je neexistence poznámkového aparátu.¹⁰ Přehled si však je možné

⁷ BRETSCHNEIDER, Falk. *Gefangene Gesellschaft. Eine Geschichte der Einsperrung in Sachsen in 18. und 19. Jahrhundert*. UVK Verlagsgesellschaft mbH: Konstanz, 2008.

⁸ WACHSMANN, Nikolaus. Between Reform and Repression: Imprisonment in Weimar Germany. In *The Historical Journal*, roč. 45, č. 2, 2002, 411-432. K výmarskému vězeňství viz také dobové publikace, které se věnují především zaváděným reformám: CANTOR, Nathaniel. Prison Reform in Germany. 1933. In *Journal of Criminal Law and Criminology (1931-1951)*, roč. 25, č. 1, 1934, 84-90; GENTZ, Werner. Straffälligen-, Gefangenen- und Entlassenenfürsorge. In *Neue Justiz. Zeitschrift für Recht und Rechtswissenschaft*, č. 4-5, 1948, Berlin, 72-77; GENTZ, Werner – GRADE, Joseph A. The Problem of Punishment in Germany. In *Journal of Criminal Law and Criminology (1931-1951)*, roč. 22, č. 6, 1932, 873-894.

⁹ WACHSMANN, Nikolaus. *Hitler's Prisons: Legal Terror in Nazi Germany*. New Haven/London: Yale University Press, 2004.

¹⁰ UHLÍK, Jan. *Historie věznění a vězeňství v Čechách. Osudy významných vězňenských osobností, prožité ve významných dobách země českých, viděné se zřetelem k vývoji českého vězeňství*. Stráž pod Ralskem: Institut vzdělávání Vězeňské služby v ČR, 2006.

udělat na základě mnohých článků v Historické penologii nebo některých diplomových prací.¹¹

Budeme-li se zajímat o přehledové publikace o vývoji táborové soustavy, tedy způsobu věznění a internace osob, který byl pro dvacáté století specifický a typický, neujde naší pozornosti práce autora polské národnosti Andrzeje J. Kamińskiego *Konzentrationslager 1896 bis Heute*, v níž se autor věnuje vývoji různorodých táborů od konce devatenáctého století. Podobným směrem se vydal autorský kolektiv Jöela Kotka a Pierra Rigoulota v knize *Das Jahrhundert der Lager*.¹² Dále kromě v současné době již legendární knihy Alexandra Solženicyna *Souostrovi Gulag*¹³, která je pramenem a zdrojem pro všechny historiky a osoby zajímající se o dějiny sovětských pracovních táborů, se jako další nedostižná publikace jeví bestseller Anne Applebaum *Gulag*, který předkládá dějiny systému sovětských táborů – od jeho počátků za ruské revoluce po rozpad v době glasnosti.¹⁴ Vývoj trestního systému a organizačních změn v sovětském Rusku, později v Sovětském svazu přináší kniha Michaela Jacobsona *Origins of the Gulag*.¹⁵ Mezi další práce, které je nutné zmínit, patří sborník příspěvků různých autorů zkoumající roli práce vězňů v pracovních táborech v plánované ekonomice Sovětského svazu. Hlavní otázkou spojující všechny příspěvky tohoto sborníku je, zda Gulag znamenal jen stabilizační prvek a konsolidační sílu socialistické diktatury, nebo sloužil k ekonomickým účelům.¹⁶

¹¹ UHLÍK, Jan. F. J. Řezáč – reformátor vězeňství a školství 19. století, příloha časopisu *České vězeňství*, č. 2, 1997; UHLÍK, Jan. Mírov. In *České vězeňství*, č. 3, 1994, 76–83; UHLÍK, Jan. Vězeňství v Opavě v prvních desetiletích po r. 1945. In *České vězeňství*, č. 1, 1995, s. 31–35; KÝR, Aleš – KAFKOVÁ, Alena. Věznice Valdice v historii českého vězeňství, In *Historická penologie*, č. 2, 2007; KÝR, Aleš. Hledání mravních vzorů v minulosti. In *Historická penologie*, č. 1, 2004, 5–8; KÝR, Aleš. Protektorátní vězeňství se zřetelem na činnost pankrácké věznice. *Historická penologie*, č. 1, 2008, 27–36; ZDENĚK, Robin. *Vězeňství v první Československé republice*. Diplomová práce. Brno: Právnická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Katedra dějin státu a práva, 2011.

¹² KAMIŃSKI, Andrzej J. *Konzentrationslager 1896 bis Heute: Eine Analyse*. Stuttgart/Berlin/Köln: Kohlhammer, 1982; KOTEK, Jöel – RIGOULOT, Pierre. *Das Jahrhundert der Lager. Gefangenschaft, Zwangsarbeit, Vernichtung*. Berlin: Propyläen, 2001.

¹³ SOLŽENICYN, Aleksandr Isajevič. *Souostrovi Gulag: 1918-1956: pokus o umělecké pojednání*. Praha: Academia, 2011.

¹⁴ APPLEBAUM, Anne. *Gulag. Dějiny*. Praha/Plzeň: Beta – Dobrovský, Ševčík, 2003.

¹⁵ JACOBSON, Michael. *Origins of the Gulag. The Soviet Prison Camp System 1917–1934*. Kentucky: University Press of Kentucky, 1993.

¹⁶ GREGORY, Paul – LAZAREV, Valery (eds.). *The Economics of Forced Labor. The Soviet Gulag*. Stanford: Hoover Institution Press, 2003. Další práce věnující se tématu role práce v sovětské plánované ekonomice jsou: ERTZ, Simon. Trading Effort for Freedom: Workday Credits in the Stalinist Camp System. In *Comparative Economic Studies*, č. 47, 2005, 476–491; ERTZ, Simon. *Zwangsarbeit in stalinistische Lagersystem. Eine Untersuchung der Methoden, Strategien und Ziele ihrer Ausnutzung am Beispiel Norilsk, 1935–1953*. Berlin: Duncker & Humblot, 2006.

Kromě mnohých dalších knih se mezi významné řadí práce Olega Chlevňuka, Jacquese Rossiho nebo Stevena Barnese.¹⁷

Nacistickým koncentračním táborem se věnuje bezpočet publikací, které není v žádném případě možné obsáhnout. Nejvíce mě v tomto směru ovlivnila sociologická analýza Wolfganga Sofského, která přináší zcela nový pohled na organizační a společenskou strukturu vytvořenou v táborech, ve kterých zemřelo během krátké doby šest milionů osob.¹⁸

Samotnému tématu vězeňství po druhé světové válce se v obou zemích věnuje množství autorů, kteří se specializují na různá témata a zastávají různé metodologické přístupy. Pro zpracování disertační práce bylo proto nutné doposud napsanou sekundární literaturu pročíst a srovnat s mými výstupy, založenými na studiu archivních materiálů.

V německém prostoru se množství historických analýz zaměřuje na vyšetřovací vazbu ministerstva státní bezpečnosti, především na zvláštní vězení pro politické vězně Bautzen II.¹⁹ Vyšetřovací vazba však nebyla primárním cílem mého výzkumu, a proto jsem čerpala z publikací věnujících se vývoji vězeňství jako celku. Zájem o východoněmecké vězeňství se rozvinul již v šedesátých a následujících letech v Německé spolkové republice a nejvýznamnější knihy vyšly z pera autorů Gerharda Finna a Karla Wilhelma Frickeho. Ačkoliv oba autoři čerpali z omezených zdrojů,

¹⁷ CHLEVŇUK, Oleg V. *Historie Gulagu. Od kolektivizace do velkého teroru*. Praha: Nakladatelství BB art, 2008; ROSSI, Jacques. *Encyklopedie gulagu*. Praha: Bystrov a synové, 1999; BARNES, Steven A. *Death and Redemption. The Gulag and the Shaping of Soviet Society*. Princeton/Oxford: Princeton University Press, 2011. Dále také BACON, Edwin. *Gulag at War. Stalin's Forced Labour System in the Light of Archives*. London: Macmillan Press, 1994; COURTOIS, Stéphane. *Černá kniha komunismu: zločiny, teror, represe*. Praha: Paseka, 1999; KARKLINS, Rasma. The Organisation of Power in Soviet Labour Camps. In *Soviet Studies*, vol. 41, no. 2. (Apr., 1989), s. 276–297; KLAUSE, Inna. Musik per Ordnung. Offizielles Kulturleben in Stalins Zwangsarbeitslagern. In *Osteuropa (Das Lager schreiben. Varlam Šalamov und die Aufarbeitung des Gulag)*, 2007, Nr. 6, 301–313; KOLOMEYSKIY, Ilya A. The Cultural-Educational Work in the Camps of the GULAG of the NKVD During the Great Domestic War (on the Example of the CHELYABLAG). In *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*, 2009, č. 2, 200–208; STREIBEL, Robert – SCHAFRANEK, Hans (eds.). *Strategie des Überlebens: Häftlingsgesellschaft in KZ und GULag*. Wien: Picus Verlag, 1996.

¹⁸ SOFSKY, Wolfgang, *Řád teroru. Koncentrační tábor*. Praha: Argo, 2006. Dále např. MADLEY, Benjamin. From Africa to Auschwitz: How German South West Africa Incubated Ideas and Methods Adopted and Developed by the Nazis in Eastern Europe. In *European History Quarterly*, č. 35, 200, 429–463. Dostupné z: <http://ehq.sagepub.com/content/35/3/429>, 19. 5. 2012.

¹⁹ ZAHN, Hans-Eberhard. *Haftbedingungen und Geständnisproduktion in der Untersuchungshaftanstalten der MfS*. Berlin: Der Berliner Landesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR, 2005; SÄLTER, Gerhard. Überwachen und Strafen in einem Gefängnis der DDR. Das besondere Beispiel Bautzen II in den 1980-er Jahren. In AMMERER, Gerhard (Eds.) *Orte der Verwahrung. Die Innere Organisation von Gefängnissen, Hospitälern und Klöstern seit dem Spätmittelalter*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2010.

jsou výsledky jejich práce stále do určité míry použitelné.²⁰ Vývoji vězeňství bezprostředně po druhé světové válce se věnovala Brigitte Oleschinski, která přináší pohled na reformní politiku Wenera Gentze, hlavního vedoucího odboru vězeňství v sovětské okupační zóně.²¹ S postupem doby se vězeňství a trestní politice začalo věnovat stále více osob. Jedním z mladších autorů je Tobias Wunschik, který publikoval bezpočet článků týkajících se nejen obecně vězeňství, ale také např. vězeňské práce, výměny dozorců nebo pracovních táborů.²² Významným zdrojem

²⁰ FINN, Gerhard, Die Speziallager der sowjetischen Besatzungsmacht 1945–1950. Dostupné z: http://www.gulag.memorial.de/pdf/finn_speziallager.pdf, 12. 1. 2012; FINN, Gerhard. *Die politische Häftlinge der Sowjetzone 1945–1959*. Pfaffenhofen: Ilmgauverlag, 1960; FINN, Gerhard. Hinter dem Eisernen Vorgang. Zur Wahrnehmung der DDR-Gefängnisse in der frühen Bundesrepublik. In HAASE, Norbert – OLESCHINSKI, Brigitte. *Das Torgau-Tabu. Wehrmachtstrafsystem, NKWD-Speziallager, DDR-Strafvollzug*. Leipzig: Forum Verlag Leipzig, 1993, 215–221; FINN, Gerhard – FRICKE, Karl Wilhelm. *Politischer Strafvollzug in der DDR*. Köln: Verlag Wissenschaft und Politik, 1980.

²¹ HAASE, Norbert-OLESCHINSKI, Brigitte. *Das Torgau-Tabu. Wehrmachtstrafsystem, NKWD-Speziallager, DDR-Strafvollzug*. Leipzig: Forum Verlag Leipzig, 1993; OLESCHINSKI, Brigitte. Die Abteilung Strafvollzug der Deutschen Zentralverwaltung für Justiz in der Sowjetischen Besatzungszone 1945–1949. Einblick in Akten der frühen deutschen Nachkriegsgeschichte. In *Zeitschrift für Strafvollzug und Straffälligenhilfe*, č. 2, 1992, 83–90; OLESCHINSKI, Brigitte – PAMPEL, Bert. „Nazis“, „Spione“, „Sowjetfeinde“? Die SMT-Verurteilten in April 1953 in Torgau. In *Deutschland Archiv*, č. 5, 1995, 456–466.

²² WUNSCHIK, Tobias. „Überall wird der Stalinismus beseitigt, nur in unserer Dienststelle nicht!“ Das autokratische Regime des Leiters der Haftanstalt Brandenburg-Görden Fritz Ackermann. In TIMMERMANN, Heiner (ed.). *Die DDR-Analysen eines aufgegebenen Staates*. Berlin: Duncker & Humblot, 2001, S. 321–342; WUNSCHIK, Tobias. „Zinker“ und „Zellenrutscher“. Die Inoffiziellen Mitarbeiter der Staatssicherheit im Strafvollzug der DDR. In *Horch und Guck*, č. 4, 2003. In <http://www.horch-und-guck.info/hug/archiv/2000-2003/heft-44/04413-wunschik/>, 17. 5. 2012; WUNSCHIK, Tobias. Das „Organ Strafvollzug“ im Ministerium des Innern der DDR. In TIMMERMANN, Heiner (Ed.). *Die DDR – Politik und Ideologie als Instrument*. Berlin: Duncker & Humblot, 1999, S. 498–505; WUNSCHIK, Tobias. Der DDR-Strafvollzug unter dem Einfluß der Staatssicherheit in den siebziger und achtziger Jahren. In ENGELMANN, Roger – VOLLHALS, Clemens (Eds.). *Justiz im Dienste der Parteiherrschaft. Rechtspraxis und Staatssicherheit in der DDR*. Berlin: Ch. Links Verlag, 1999, S. 467–493; WUNSCHIK, Tobias. Der politische Strafvollzug der DDR. Ein „deutscher Sonderweg“ im „Jahrhundert der Lager“? In KLEWIN, Silke – REINKE, Herbert – SÄLTER, Gerhard (Eds.). *Hinter Gittern. Zur Geschichte der Inhaftierung zwischen Bestrafung, Besserung und politischem Ausschluss vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (Zeitfenster. Beiträge der Stiftung Sächsische Gedenkstätten zur Zeitgeschichte, Bd. 3). Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2010, 193–217; WUNSCHIK, Tobias. Der Strafvollzug als Aufgabe der Deutschen Volkspolizei in den fünfziger Jahren. In *Archiv für Polizeigeschichte*, č. 3, 1997, 74–91; WUNSCHIK, Tobias. Die Befreiung der Gefangenen im Juni 1953. In ENGELMANN, Roger – KOWALCZUK, Ilko-Sascha (Eds.). *Volkserhebung gegen den SED-Staat. Eine Bestandsaufnahme zum 17. Juni 1953*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005, S. 175–204; WUNSCHIK, Tobias. Politische Häftlinge. In VEEN, Hans-Joachim – EISENFELD, Bernd – KLOTH, Hans-Michael (Eds.). *Lexikon Opposition und Widerstand in der SED-Diktatur*. Berlin/München: Propyläen, 2000; WUNSCHIK, Tobias. Primat der Erziehung oder der Ökonomie? Der Arbeitseinsatz von Gefangenen in der DDR. In AMMERER, Gerhard – BRUNHART, Arthur – SCHEUTZ, Martin (Eds.). *Orte der Verwahrung. Die innere Organisation von Gefängnissen, Hospitälern und Klöstern seit dem Spätmittelalter*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2010, 149–166; WUNSCHIK, Tobias. *Anatomie der Staatssicherheit. Geschichte, Struktur und Methoden. MfS- Handbuch. Hauptabteilung VII. Ministerium des Innern, Deutsche Volkspolizei*. Berlin: Die Bundesbeauftragte für die Unterlag Berlin, 2009; WUNSCHIK, Tobias. Das „Organ Strafvollzug“ im Ministerium des Inneren der DDR. In *Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945–1955*. Praha: Vězeňská služba ČR, 2000; WUNSCHIK, Tobias. Die Gefängnisse der DDR. Zu den Strukturen des Strafvollzugsapparates und den Haftbedingungen in den fünfziger Jahren. In *Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945–1955*. Opava: Zemské slezské muzeum,

informací k vývoji vězeňství v letech 1945–1953 se pro mě stala kniha Hermanna Wentkera *Justiz in der SBZ/DDR 1945–1953*. Ačkoliv název napovídá, že hlavním záměrem knihy bylo popsat poválečnou situaci v justičním aparátu, jedna z částí knihy se věnuje také vězeňství, které v tomto období spadalo pod správu justice.²³ Dalším zásadním zdrojem především z inspiračních důvodů byl článek Rainera Möhlera *Der DDR-Strafvollzug zwischen Sowietisierung und deutscher Tradition*, ve kterém autor zkoumá vývoj trestního práva a vězeňství v NDR. Na základě vývoje od 19. století ukazuje, že východoněmecké vězeňství bylo po druhé světové válce i nadále ve velké míře ovlivňováno německou trestněprávní tradicí.²⁴ Kromě vězeňských zařízení se disertace v mnohém věnuje i vývoji táborové soustavy, který se však v Německé demokratické republice vyznačoval specifičností. Tomuto tématu byl do současnosti věnován jen zlomek knih. Mezi nejvýznamnější patří kniha *Die Arbeitslager in der DDR* a články Marcuse Sonntaga.²⁵ M. Sonntag se ve své knize zaměřuje nejenom na vývoj táborové soustavy a každodenní život v táborech, ale také na koncept práce a její účelnosti ve vězeňství.

Stejně jako v Německu se i v České republice tématu vězeňství začalo věnovat množství autorů. V časopise *České vězeňství* publikoval množství článků Jan Uhlík,

2001; WUNSCHIK, Tobias. Die Strafvollzugspolitik des SED-Regimes und die Behandlung der Häftlinge in den Gefängnissen der DDR. In TIMMERMANN, Heimen. *Deutschen Fragen. Von der Teilung zur Einheit*. Berlin: Duncker & Humblot, 2001; WUNSCHIK, Tobias. Die Strafvollzugspolitik des SED-Regimes und die Behandlung der Häftlinge in den Gefängnissen der DDR. In TIMMERMANN, Heiner (ed.). *Deutsche Fragen. Von der Teilung zur Einheit*. Berlin: Duncker & Humblot, 2001, S. 257–284; WUNSCHIK, Tobias. Norilsk und Workuta, Cottbus und Hoheneck. Die Proteste der Häftlinge in der Sowjetunion und der DDR nach Stalins Tod im Jahre 1953. In TIMMERMANN, Heiner (Ed.): *Das war die DDR. DDR-Forschung im Fadenkreuz von Herrschaft, Außenbeziehungen, Kultur und Souveränität*. Münster: Lit, 2004, S. 198–218; WUNSCHIK, Tobias. Selbstbehauptung und politischer Protest von Gefangenen im DDR-Strafvollzug. In NEUBERT, Ehrhart – EISENFELD, Bernd (Eds.). *Macht – Ohnmacht – Gegenmacht. Grundfragen zur politischen Gegnerschaft in der DDR*. Bremen: Ed. Temmen, 2001, 267–292.

²³ WENTKER, Hermann. *Justiz in der SBZ/DDR 1945–1953. Transformation und Rolle ihrer zentralen Institutionen, Veröffentlichungen zur SBZ-/DDR-Forschung im Institut für Zeitgeschichte*. München: R. Oldenbourg Verlag, 2001.

²⁴ MÖHLER, Rainer. Der DDR-Strafvollzug zwischen Sowietisierung und deutscher Tradition: Die Ministerratsverordnung vom 16. November 1950. In *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, č. 4, 2004, 336–357.

²⁵ SONNTAG, Marcus. *Die Arbeitslager in der DDR*. Essen: Klartext Verlag, 2011; SONNTAG, Marcus. Vom „Weimarer Weg“ zum DDR-Strafvollzug. Das Gefängniswesen in Thüringen 1945–1948. In *Zeitschrift des Vereins für Thüringische Geschichte*, č. 62, 2008, 249–254; SONNTAG, Marcus – HEITMANN, Clemens. Einsatz in der Produktion. Soldaten und Strafgefangene als Stützen der DDR-Staatswirtschaft. In *Deutschland Archiv*, č. 42, 2009, 451–458; SONNTAG, Marcus. DDR-Arbeitslager – Orte der Schaffung eines „neuen Menschen“. In *Deutschland Archiv*, č. 4, 2011, 208–215. Dostupné z: <http://www.bpb.de/login.ezproxy.library.ualberta.ca/themen/BLBZIO.html>, 16. 4. 2012; SONNTAG, Marcus. DDR-Arbeitslager in Thüringen 1949–1989. In *Thüringen Blätter zur Landeskunde*, č. 85, 2011. Dostupné z: http://www.thueringen.de/imperia/md/content/lzt/arbeitslager_dds.pdf, 1. 5. 2012.

především ke staršímu období.²⁶ Ve stejném časopise byla na konci devadesátých let uveřejněna obsáhlá stať Lubomíra Bajcury k vývoji československého vězeňství v letech 1945–1969. Článek byl doplněn přepisem dokumentů a předpisů, které autor komentoval a doplnil vlastními postřehy.²⁷ Mezi nejvýznamnější počiny ve výzkumu vězeňství v Československu, resp. českých zemích patří publikace vyšlé v rámci projektu GA ČR „*Retribuční vězni a české vězeňství 1945–1955*“. Mezi jeho výstupy patří dva sborníky, které se věnují nejenom výzkumu vězeňství v Československu, ale obsahují i články historiků z Polska a Německa, na jejichž základě je částečně možné si udělat rámcový přehled o rozdílnosti vývoje.²⁸ Mezi historiky projektového týmu patřil Dušan Janák, který se věnoval především obecnému vývoji na poli organizačních změn a změnám v právních předpisech²⁹, a dále také Aleš Kýr, který analyzoval základní předpisy o zacházení s vězni a publikoval články o sociologické struktuře vězeňské populace.³⁰ Retribučnímu vězeňství se věnoval třetí nejvýznamnější představitel projektového týmu GA ČR Tomáš Staněk, který se odborně věnoval mj. také internačním a sběrným táborem pro německé obyvatelstvo.³¹

Po roce 1989 se velká část autorů zaměřila na zpracovávání tématu trestanecko-pracovních táborů v oblasti Jáchymovska, Příbramska a Slavkovska. První ucelený

²⁶ UHLÍK, Jan. F. J. Řezáč – reformátor vězeňství a školství 19. století, příloha časopisu *České vězeňství*, č. 2, 1997; UHLÍK, Jan. Mírov. In *České vězeňství*, č. 3, 1994, s. 76–83; UHLÍK, Jan. Vězeňství v Opavě v prvých desetiletích po r. 1945. In *České vězeňství*, č. 1, 1995, s. 31–35.

²⁷ BAJCURA, Lubomír. Nástin periodizace dějin vězeňství v českých zemích v letech 1945–1969. In *České vězeňství*, č. 2–3, 1999, 10–128.

²⁸ Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945–1955: sborník z mezinárodního semináře konaného dne 25. 10. 2000 v Praze v rámci grantového projektu GA ČR 409/99/0374. Praha: Vězeňská služba ČR, 2000; Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945–1955: sborník z mezinárodní konference konané ve dnech 28.–29. 11. 2001 v Praze v rámci grantového projektu GA ČR č. 409/99/0374. Opava: Slezské zemské muzeum, 2001.

²⁹ JANÁK, Dušan. *Kapitoly o československém vězeňství 1945–1955. Historické souvislosti, právní základy a politické aspekty*. Opava: Opavské slezské muzeum, 2002; JANÁK, Dušan. Organizace a řízení československého vězeňství 1945–1955. In *Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945–1955*. Praha: Vězeňská služba ČR, 2001, 3–49.

³⁰ KÝR, Aleš. *Způsoby zacházení s vězni v ČSR v letech 1945–1955: přehled základních předpisů*. Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea, 2002; KÝR, Aleš. Některé sociologické aspekty zacházení s vězni v ČSR v letech 1945–1955. In *Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945–1955*. Opava, 2001; KÝR, Aleš. Zacházení s vězni na území ČSR. In *Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945–1955*. Praha: Vězeňská služba ČR, 2001, 50–66.

³¹ STANĚK, Tomáš. *Retribuční vězni v českých zemích*. Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea, 2002; STANĚK, Tomáš. K problematice tzv. retribučních vězňů v českých zemích v letech 1945–1955. In *Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945–1955: sborník z mezinárodního semináře konaného dne 25. 10. 2000 v Praze*. Praha: Vězeňská služba České republiky, 2001, 112–148; STANĚK, Tomáš. *Tábory v českých zemích 1945–1948*. Ostrava: Nakladatelství Tilia, 1996; STANĚK, Tomáš. *Perzekuce 1945: perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu–srpnu 1945*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1996; STANĚK, Tomáš. *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 2005.

přehled přinesla Ludmila Petrášová v článku *Vězeňské tábory v jáchymovských uranových dolech 1949–1961*, který vyšel ve Sborníku archivních prací v roce 1994. Autorka článku pracovala jak s archivním materiálem, tak se vzpomínkovými pracemi. Autorka však měla v tomto ohledu tu nevýhodu, že v době vzniku článku neexistovalo na trhu tolik vzpomínkových prací. Autorka ve své práci nejenže neopomínala rozdělení vězňů do skupin podle režimu, ale byly zde také částečně načrtnuty pracovní a životní podmínky vězňů a jejich sociální rozdělení.³²

Vězeňství a pracovním táborům se po delší období věnuje i mladší autor Tomáš Bursík, který v rámci Ústavu pro studium totalitních režimů vydal svou diplomovou práci pod názvem *Přišli jsme na svět proto, aby nás pronásledovali. Trestanecké pracovní tábory při uranových dolech v letech 1949–1961*.³³ T. Bursík se však nezaměřil jen na tábory, ale analyzoval také např. vězeňskou zkušenost žen ve věznici Pardubice a vydal množství různých dalších článků.³⁴ Mezi autory, kteří se vězeňství a celkově perzekuci věnují již několik desítek let a kteří mají skutečný přehled o dostupných archiváliích, patří nepochybně Karel Kaplan. Ve spolupráci s Vladimírem Paclem vydal knihu *Tajný prostor Jáchymov*.³⁵

S tématem pracovních táborů v severovýchodních Čechách souvisí částečně také otázka těžby uranu, který jak vězni, tak civilní pracovníci těžili pro potřeby Sovětského svazu. Tomuto tématu se věnují Drahomír Jančík³⁶, Oskar Pluskal³⁷ a Prokop Tomek.³⁸ Na německé straně Krušných hor se našla další ložiska uranové rudy a i zde bylo nasazeno několik desítek, ba stovek tisíc pracovních sil na její těžbu

³² PETRÁŠOVÁ, Ludmila. Vězeňské tábory v jáchymovských uranových dolech 1949–1961. In *Sborník archivních prací*, roč. XLIV, 1994, 333–447.

³³ BURSÍK, Tomáš. *Přišli jsme na svět proto, aby nás pronásledovali. Trestanecké pracovní tábory při uranových dolech v letech 1949–1961*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009.

³⁴ BURSÍK, Tomáš. 12 dopisů pro OSN. A2, 2006, č. 25 [cit. 2009-10-20]. Dostupné z: <http://advojka.cz/archiv/2006/25/12-dopisu-pro-osn>; BURSÍK, Tomáš. Násilí páchané na politických vězňích na Borech v letech 1948–1952. In *Paměť a dějiny*, č. 4, 2008, 113–123; BURSÍK, Tomáš. *Ztratily jsme mnoho času... Ale ne sebe! Životy politických vězeňkyň v československých věznicích padesátých a šedesátých let dvacátého století*. Praha: ÚDV, 2006.

³⁵ KAPLAN, Karel – PACL, Vladimír. *Tajný prostor Jáchymov*. České Budějovice: ACTYS, 1993. Dále knihy věnující se perzekuci: KAPLAN, Karel – PALEČEK, Pavel. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal, 2008; KAPLAN, Karel. *Druhý proces Milada Horáková a spol. – rehabilitační řízení 1968–1990*. Praha: Karolinum, 2008; KAPLAN, Karel. *Nebezpečná bezpečnost: státní bezpečnost*. Brno: Doplněk, 1999; KAPLAN, Karel. *Sovětský poradci v Československu 1949–1956*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993; KAPLAN, Karel. *StB o sobě: výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2002.

³⁶ JANČÍK, Drahomír. Vývoz československého uranu do Sovětského svazu v letech 1946–1959. In *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 15, č. 7, 2007, 194–208.

³⁷ PLUSKAL, Oskar. *Poválečná historie jáchymovského uranu*. Praha: Český geologický ústav, 1998.

³⁸ TOMEK, Prokop. *Československý uran 1945–1989*. Praha: ÚDV, 1999.

v rámci podniku Wismut. Na téma podniku Wismut bylo napsáno množství knih, přičemž nejvýznamnější pro mě byla kniha autorské dvojice Rainer Karlsch a Zbyněk Zeman, která srovnává vývoj na německé a československé straně.³⁹

Významná část mé disertace však vychází ze závěrů studia archivních pramenů, které jsou uloženy v Národním archivu a Archivu bezpečnostních složek na české straně a v Bundesarchivu a archivu Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes des ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik na straně německé. Většina archivních pramenů se nachází v Národním archivu v Praze a jedná se především o fond SSNV, který obsahuje nejvíce statistických údajů potřebných k pochopení změny organizační struktury, vývoje trestaneckých pracovních táborů v oblasti Jáchymovska, Slavkovska a Příbramska i vývoje pracovních útvarů, jež byly zakládány při národních podnicích a v nichž vězni pracovali pro potřeby plánovaného hospodářství. V omezené míře byly využívány osobní spisy vězňů, které částečně přinesly několik poznatků o fungování vězeňské subkultury. Jejich součástí jsou posudky, které byly vyhotovovány buď pravidelně, nebo při žádostech o amnestii, prominutí trestu apod. K dispozici jsou pouze osobní spisy retribučních vězňů a částečně politických vězňů. Osobní spisy kriminálních vězňů byly bohužel skartovány, a nemohou již posloužit.

Velmi přínosný byl taktéž fond ministerstva spravedlnosti, od roku 2004 zcela ve správě Národního archivu, především výroční zprávy ministerstva spravedlnosti. Výroční zpráva vězeňství se bohužel vyskytuje pouze pro rok 1951. Výroční zprávy z vlastního výkonu soudnictví, ze kterých se daly čerpat taktéž informace statistického typu, byly vypracovány pro roky 1949–1954. Zde je ovšem nutné podotknout, že tabulky a statistiky byly pro každý rok vytvářeny podle jiného klíče, a jsou tedy pro práci historika velmi těžko použitelné, pokud se snaží naznačit určitou vývojovou linii v oblasti vězeňství či soudnictví. Mezi dalšími fondy využívanými při studiu jsou fondy BBÚV, fond Klementa Gottwalda či fond Antonína Zápotockého. V těchto fondech se však informace využitelné pro téma mé práce vyskytovaly jen velmi málo. Překvapivě přínosný byl fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – komise –

³⁹ KARLSCH, Rainer – ZEMAN, Zbyněk. *Uranium Matters. Central European Uranium in International Politics, 1900–1960*. New York: Central European University Press, 2008. Dále knihy KARLSCH, Rainer. *Uran für Moskau. Die Wismut – Eine populäre Geschichte*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2007; BOCH, Rudolf – KARLSCH, Rainer. *Uranbergbau im Kalten Krieg. Die Wismut im sowjetischen Atomkomplex*. Band 1: Studien. Berlin: Ch. Links Verlag, 2011; SCHÜTTERLE, Juliane. Kumpel, Kader und Genossen. *Arbeiten und Leben im Uranbergbau der DDR. Die Wismut AG*. Paderborn/München/Wien/Zürich: Ferdinand Schöningh, 2010.

právní komise 1945–1955, v němž se nacházely údaje k náboru příslušníků vězeňské stráže po roce 1948 a k jejich vzdělávání. Nelze taktéž opomenout fondy Archivu bezpečnostních složek. Zde jsem vycházela především z fondu A6/3 – fond organizační a vnitřní správa Federálního ministerstva vnitra – tajné rozkazy MNB a MV 1951–1956, ve kterém se nacházejí příkazy ministra národní bezpečnosti.

Prameny k vývoji německého vězeňství jsem čerpala z několika fondů, přičemž výrazná většina se nacházela v depozitech Bundesarchivu. Ve fondu ministerstva spravedlnosti (*Fond des Ministeriums der Justiz*) se nacházely informace ke správě a organizaci vězeňství v době, kdy bylo ve správě tohoto ministerstva. Pozoruhodné byly nejenom zprávy z cest Wenera Gentze do věznic v jednotlivých zemích, v rámci nichž si bylo možné udělat obrázek o stavu a problémech jednotlivých vězeňských zařízení, ale také různé statistické materiály či návrhy reforem. Je zde zachycen přesun rezortu do rukou ministerstva vnitra z pohledu ministerstva spravedlnosti. Nejvýznamnější však byly fondy ministerstva vnitra (*Fond des Ministeriums des Innern – Verwaltung Strafvollzug*) a fond hlavní správy vězeňství (*Fond der Hauptabteilung Strafvollzug*). Právě v nich se totiž nacházely důležité materiály k organizaci vězeňství a jeho předání do rukou vnitra a k personálním změnám na úrovni příslušníků vězeňské stráže, dále návrhy vězeňských řádů a záznamy o rušení a zřizování vězeňských zařízení. Okrajově byly využívány také fond Státní prokuratury NDR (*Fond des Generalstaatsanwalt der DDR*) a fond Nejvyššího soudu NDR (*Fond des Oberstes Gericht*). Z archivu *Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes des ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik* byl v menší míře využit fond ministerstva státní bezpečnosti.

Struktura a obsah práce

Disertační práce je rozdělena do dvou částí, přičemž první část je určitým úvodem, neboť pojednává o vývoji sovětského systému a jeho hlavních prvcích. Vzhledem k tomu, že trestní systém a vězeňství byly po druhé světové válce do značné míry ovlivňovány a určovány sovětským modelem a přijímaly mnohé jeho prvky, bylo nutné popsat samotný vývoj v sovětském Rusku a později Sovětském svazu, který prošel mnoha fázemi. S tím do určité míry souvisí i druhá kapitola této části, která pojednává o sovětizaci vězeňského systému a jejích hlavních prvcích. Pro další

pokračování mé práce bylo zásadní si vytyčit, v čem spatřuji základní prvky sovětizace vězeňského systému, jež následně tvořily základní osu disertační práce.

Nejdůležitější pasáží práce je však druhá část věnující se komparaci vývoje vězeňství v Československu a v sovětské okupační zóně, později Německé demokratické republice. Ta je tematicky rozdělena na sedm částí. Úvodní část popisuje pomyslnou startovní čáru pro oba dva státy a stručně shrnuje vývoj od 19. století do konce druhé světové války. Další části se na základě zvolených komparačních kritérií, věnují jednotlivým tématům, které ukazují na podobnosti a rozdíly v přijímání sovětského modelu a blíže popisují různorodé faktory ovlivňující výslednou podobu vězeňského systému. Blíže se kapitoly zaměřují na organizační změny, vývoj táborové soustavy a s tím také spojený přístup k práci a převýchově vězňů a nakonec také vězeňské populaci a výměně a vzdělávání dozorců.

Závěr

Disertace analyzovala, jakým způsobem byl v obou zemích sovětský model přebírán, jaké podobnosti nebo rozdíly bylo možné v jeho vývoji vysledovat a jaké faktory a příčiny byly pro provádění změn rozhodující. Při bližší komparaci přijímání změn ve vězeňském systému po druhé světové válce hrál Sovětský svaz významnou úlohu a v mnohém se obě země nechaly inspirovat. Na druhou stranu byly v rámci výzkumu nalezeny mnohé rozdíly, které podporují tezi, že sovětizace neprobíhala jednotně. Komunistické vedení obou států se muselo vypořádávat se specifickými podmínkami, historickým dědictvím, na geopolitickém postavení, vývojových rysech dané země i vůli komunistického establishmentu k přijetí sovětského vzoru a dalšími faktory ovlivňujícími sociální, ekonomický a politický vývoj.

Československo a NDR museli najít rovnováhu na mnoha úrovních a přizpůsobit vězeňskou politiku místním, politickým, ekonomickým a společenským podmínkám. Disertace popisuje, že sovětizace československého a východoněmeckého vězeňství neznamenovalo šablonovité přijímání sovětského modelu, který by vedl ke stejným výsledkům, nýbrž složité prolínání domácích a sovětských vlivů v každém státě vyústilo ve specificky národní variantu sovětizovaného vězeňského systému.

Stručný seznam hlavních použitých pramenů, literatury, internetových zdrojů

Archivní prameny:

Národní archiv

Fond Správa Sboru nápravné výchovy

Fond Branné a bezpečnostní oddělení ÚV KSČ

Fond ÚV KSČ

Fond Ministerstvo vnitra – tajné

Fond Ministerstvo vnitra – Noskův archiv

Fond ministerstva spravedlnosti

Fond Klosův archiv

KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – komise – právní komise 1945–1955

Archiv bezpečnostních složek Ministerstva vnitra (Archiv der Sicherheitskräfte des Innenministerium)

Fond organizační a vnitřní správa Federálního ministerstva vnitra – tajné rozkazy MNB a MV

1951 – 1956 – A6/3

Bundesarchiv Berlin

Fond des Ministerium der Justiz

Fond des Ministeriums des Innern – Verwaltung Strafvollzug

Fond des Generalstaatsanwalt der DDR

Fond des Hauptabteilung Strafvollzug

Fond des Obersten Gericht DDR

Archiv der BStU – Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes v Zentralstelle Berlin

Fond des Ministeriums für Staatssicherheit

Použitá literatura:

AMAR, Tarik Cyril. Sovietisation as Civilizing Mission in the West. In APOR, Balázs – APOR, Péter – REES, E. A. *The Sovietisation of Eastern Europe. New Perspectives on the Postwar Period*. Washington: New Academia Publishing, 2008, 29–45.

ANSORG, Leonore. *Politische Häftlinge in Strafvollzug der DDR. Strafvollzugsanstalt Brandenburg*. Berlin: Metropol, 2005.

ANSORG, Leonore. Strafvollzug an politischen Gefangenen in der DDR. Die Strafvollzugsanstalt Brandenburg-Görden. In *Deutschland Archiv*, 2002, Nr. 5, 769–781.

APPLEBAUM, Anne. *Gulag. Dějiny*. Praha/Plzeň: Beta – Dobrovský, Ševčík, 2003.

- BABKA, Lukáš – VEBER, Václav. *Za svobodu a demokracii III: Třetí (protikomunistický odboj)*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 2002.
- BABKA, Lukáš. Solovecký koncentrační tábor – unikát sovětského Gulagu. In *Historický Obzor*, 2002, č. I–II, 24–32.
- BACON, Edwin. *Gulag at War. Stalin's Forced Labour System in the Light of Archives*. London: Macmillan Press, 1994.
- BAJCURA, Lubomír. Nástin periodizace dějin vězeňství v českých zemích v letech 1945–1969. In *České vězeňství*, 1999, č. 2–3, 10–128.
- BARNES, Steven A. *Death and Redemption. The Gulag and the Shaping of Soviet Society*. Princeton/Oxford: Princeton University Press, 2011.
- BÁRTÍK, František. *Uranové tábory v Československu se zaměřením na tábor Vojna. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Pedagogická fakulta, katedra historie, 2003. Diplomová práce.*
- BECKMANN, Andreas. *Gott in Bautzen: die Gefangenenseelsorge in der DDR*. Berlin: Ch. Links Verlag, 1994.
- BIELKE, Jörg Bernhard. *Unerwünschte Erinnerungen. Gefängnisliteratur 1945/49 bis 1989*. Dostupné z: http://www.gulag.memorial.de/pdf/bilke_erinnerungen.pdf, poslední nahlédnutí 21. 2. 2012.
- BIRKE, Ernst – NEUMANN, Rudolf J. *Die Sowjetisierung Ost-Mitteleuropas. Untersuchungen zu ihrem Ablauf in den einzelnen Ländern*. Frankfurt am Main: A. Metzner Verlag, 1959.
- BOCH, Rudolf – KARLSCH, Rainer. *Uranbergbau im Kalten Krieg. Die Wismut im sowjetischen Atomkomplex. Band 1: Studien*. Berlin: Ch. Links Verlag, 2011.
- BORCHERT, Jens. *Erziehung im DDR-Strafvollzug. Theoretische und gesetzliche Grundlagen sowie die Durchführung in der Strafvollzugseinrichtung Torgau*. Herbolzheim: Centaurus Verlag, 2002.
- BRETSCHNEIDER, Falk. *Gefangene Gesellschaft. Eine Geschichte der Einsperrung in Sachsen in 18. und 19. Jahrhundert*. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft mbH, 2008.
- BUDDRUS, Michael. „...im Allgemeinen ohne besondere Vorkommnisse“ Dokumente zur Situation des Strafvollzugs der DDR nach der Auflösung der sowjetischen Internierungslager 1949–1951. In *Deutschland Archiv*, 1996, Nr. 29, 10–33.
- BUCHHOLZ, Erich – TUNNAT, Hans – MEHNER, Heindrich. *Sozialistischer Strafvollzug. Die Hauptaufgaben des sozialistischen Strafvollzuges im System der Kriminalitätsbekämpfung in der Deutschen Demokratischen Republik*. Berlin: Ministerium des Innern – Publikationsabteilung, 1969..
- Bürgerkomitee Leipzig. *STASI intern. Macht und Banalität*. Leipzig: Forum, 1991.
- BURSÍK, Tomáš. Násilí páchané na politických vězňích na Borech v letech 1948–1952. In *Paměť a dějiny*, 2008, č. 4, 113–123.

- BURSÍK, Tomáš. *Přišli jsme na svět proto, aby nás pronásledovali. Trestanecké pracovní tábory při uranových dolech v letech 1949–1961*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009.
- BURSÍK, Tomáš. Trestanecké pracovní tábory na Hornoslavkovsku. In: *Paměť a dějiny*, 2007, č. 1, s. 162–166.
- BURSÍK, Tomáš. Vězeňství po roce 1948 – předpoklady pro hrdinství či zbabělost. In RANDÁK, Jan – KOURA, Petr (eds.). *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století*. Praha: Dokořán, 2008.
- BURSÍK, Tomáš. *Ztratily jsme mnoho času... Ale ne sebe! Životy politických vězeňkyň v československých věznicích padesátých a šedesátých let dvacátého století*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2006.
- BUŠKOVÁ, Kristýna. Ženy v komunistických lágrech: psychologické dopady politického věznění a způsoby jejich zvládnání. In BOUŠKA, Tomáš – PINEROVÁ, Klára – LOUČ, Michal (eds.). *Českoslovenští političtí vězni. Životní příběhy*. Praha: Političtí vězni.cz/Česká asociace orální historie, 2009, 42–62.
- CAJTHAML, Petr. Vedení ministerstva vnitra (ministerstva národní bezpečnosti) 1948–1989. Jmenný přehled s fotografiemi. In *Paměť a dějiny*, 2007, č. 1, 91–97.
- CANTOR, Nathaniel. Prison Reform in Germany. 1933. In *Journal of Criminal Law and Criminology*, May–June 1934, vol. 25, no. 1, 84–90.
- CONNELLY, John. *Ztročená univerzita. Sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v letech 1945–1956*. Praha: Karolinum, 2008.
- COURTOIS, Stéphane. *Černá kniha komunismu: zločiny, teror, represe*. Praha: Paseka, 1999.
- CRESSEY, Donald R. – KRASSOWSKI, Witold. Inmate Organization and Anomie in American Prisons and Soviet Labor Camps. In *Social Problems*, Winter 1957–1958, vol. 5, no. 3, 217–230.
- CUHRA, Jaroslav – VEBER, Václav. *Za svobodu a demokracii I.: odpor proti komunistické moci*. Praha: Karolinum, 1999.
- Die Deutsche Volkspolizei*. Dresden: Politische Verwaltung des Ministeriums des Innern, 1961.
- EISERT, Wolfgang. *Die Waldheimer Process. Der stalinistische Terror 1950. Ein dunkles Kapitel der DDR-Justiz*. Esslingen/München: Bechtle Verlag, 1993.
- ERTZ, Simon. Trading Effort for Freedom: Workday Credits in the Stalinist Camp System. In *Comparative Economic Studies*, 2005, no. 47, 476–491.
- ERTZ, Simon. *Zwangsarbeit in stalinistische Lagersystem. Eine Untersuchung der Methoden, Strategien und Ziele ihrer Ausnutzung am Beispiel Norilsk, 1935–1953*. Berlin: Duncker & Humblot, 2006.
- FEIN, Elke. *Von Potsdam nach Workuta. Das NKGB/MGB/KGB-Gefängnis Potsdam-Neuer Garten im Spiegel der Erinnerung deutscher und russischer Häftlinge*. Berlin: UNZE, 1999.

- FINN, Gerhard. *Die politische Häftlinge der Sowjetzone 1945–1959*. Pfaffenhofen: IltgauVerlag, 1960.
- FINN, Gerhard. *Die Speziallager der sowjetischen Besatzungsmacht 1945–1950*. Dostupné z: http://www.gulag.memorial.de/pdf/finn_speziallager.pdf, poslední nahlédnutí 12. 1. 2012
- FINN, Gerhard. Hinter dem Eisernen Vorgang. Zur Wahrnehmung der DDR-Gefängnisse in der
- FINN, Gerhard – FRICKE, Karl Wilhelm. *Politischer Strafvollzug in der DDR*. Köln: Verlag Wissenschaft und Politik, 1980.
- FOITZIK, Jan. *Sowjetische Militäradministration in Deutschland (SMAD) 1945–1949. Struktur und Funktion*. Berlin: Akademie Verlag, 1999.
- FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin, 2000.
- FRICKE, Karl Wilhelm. *Opposition und Widerstand in der DDR. Ein politischer Report*. Köln: Verlag Wissenschaft und Politik, 1984.
- FRICKE, Karl Wilhelm. *Selbstbehauptung und Widerstand in der Sowjetischen Besatzungszone Deutschlands*. Bonn: Bundes-Verlag, 1966.
- FULBROOK, Mary. *Anatomy of a Dictatorship. Inside the GDR 1949–1989*. Oxford/New York: Oxford University Press, 1995.
- GENTZ, Werner. Straffälligen-, Gefangenen- und Entlassenenfürsorge. In *Neue Justiz. Zeitschrift für Recht und Rechtswissenschaft*, 1948, Nr. 4–5, 72–77.
- GENTZ, Werner – GRADE, Joseph A. The Problem of Punishment in Germany. In *Journal of Criminal Law and Criminology*, 1932, vol. 22, no. 6, 873–894.
- GREGORY, Paul. An Introduction to the Economics of the Gulag. In GREGORY, Paul – LAZAREV, Valery (eds.). *The Economics of Forced Labor. The Soviet Gulag*. Stanford: Hoover Institution Press, 2003, 1–21.
- HAASE, Norbert – PAMPEL, Bert (Eds.). *Die Waldheimer „Prozesse“ -fünfzig Jahre danach. Dokumentation der Tagung der Stiftung Sächsische Gedenkstätten am 28. und 29. September 2000 in Waldheim*. Baden-Baden: Nomos, 2001.
- HANDSCHUK, Martin. „Die Strafgefangenen erziehen wir nicht zum sozialistischen Bewusstsein sondern zur Arbeit und zur Disziplin.“ Strafvollzug in Bützow in den Jahren 1945 bis 1989. In Politische Memoriale e. V. Mecklenburg-Vorpommern (Eds.). *Beiträge zur Geschichte des Strafvollzuges und der politischen Strafjustiz in Mecklenburg-Vorpommern*. Rostock: Ingo Koch, 2006, 123–134.
- HARDEGEN, Wolfgang. *Gefangen in Bautzen. Ein Jugendlicher überlebt acht Jahre Haft im „Gelben Elend“*. Berlin: Frieling, 2000.
- HARSEN, Sönke. *Die Bestimmungen über die Freiheitsstrafvollzug in der UdSSR, Polen, Jugoslawien, der ČSSR, Rumänien und der DDR*. Bremen: Hirthe, 1972.
- HATTIG, Susanne – KLEWIN, Sielke. *Geschichte des Speziallagers Bautzen 1945–1956*. Bautzen: Michel Sandstein, 2006.

HAVLÍČKOVÁ, Helena. *Dědictví: kapitoly z dějin komunistické perzekuce v Československu 1948–1989*. Olomouc: Votobia, 2002.

HAVLÍČKOVÁ, Petra. *Politické procesy z padesátých let minulého století*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2009. Diplomová práce.

HAVLÍK, Tomáš – FENYK, Jaroslav. Trestná činnost příslušníků některých represivních orgánů v 50. letech. In *Prokuratura*, 1992, č. 3–4, 5–75.

HEGER, Keneth, W. *Prison Reform in the American zone of Occupied Germany, 1945–1952*. College Park: University of Maryland, 1996. Disertační práce.

HEJRAJT, Tomáš. *Oblastní velitelství Sboru Národní Bezpečnosti v Plzni a Únor 1948 ve světle dokumentů SOA v Plzni*. Dostupné z: <http://www.politictivezni.cz/oblastni-velitelstvi-sboru-narodni-bezpecnosti-v-plzni-a-unor-1948-ve-svetle-dokumentu-soa-v-plzni.html>, poslední nahlédnutí 15. 11. 2012.

HESSE, Ingrid. *Geschichte der Deutschen Volkspolizei. 1945–1961*. Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1987.

HILGER, Andreas. *Tod den Spionen. Todesurteile sowjetischer Gerichte in der SBZ/DDR und in der Sowietunion bis 1953*. Göttingen: V&R Unipress, 2006.

HILGER, Andreas – SCHMEITZER, Mike. Einleitung: Deutschlandpolitik und Strafrecht. Zur Tätigkeit sowjetischer Militärtribunale in Deutschland 1945–1955. In HILGER, Andreas – SCHMEITZER, Mike – SCHMIDT, Ute. *Sowjetische Militärtribunale. Die Verurteilung deutscher Zivilisten 1945–1955. Band 2*. Köln/Weimar/Wien: Böhlau Verlag, 2003, 7–34.

HLADÍK, Ondřej. Čeněk Petelík – dozorce vězňů a jeho cesta na popraviště. In *Historická penologie*, 2011, č. 2, 1–52.

HLADÍK, Ondřej. Únor 1948 a jeho dopad na Sbor uniformované vězeňské stráže. In *Historická penologie*, 2011, č. 1, 1–23.

CHLEVŇUK, Oleg V. *Historie Gulagu. Od kolektivizace do velkého teroru*. Praha: Nakladatelství BB art, 2008.

Internacionálne formy politickej perzekucie. Zborník referátov, reminiscencií a autentických dokumentov. Košice: SZ PTP Košice, 1992.

International Penal and Prison Congress. 12th, The Hague, 1950. International Penal and Penitentiary Commission, 1951.

JACOBSON, Michael. *Origins of the Gulag. The Soviet Prison Camp System 1917–1934*. Kentucky: University Press of Kentucky, 1993.

JANÁK, Dušan. *Kapitoly o československém vězeňství 1945–1955. Historické souvislosti, právní základy a politické aspekty*. Opava: Opavské slezské muzeum, 2002.

JANÁK, Dušan. Organizace a řízení československého vězeňství 1945–1955. In *Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945–1955*. Praha: Vězeňská služba ČR, 2001, 3–49.

JANÁK, Dušan. Retribuční vězni a československé vězeňství v letech 1945–1955. Stav a výsledky výzkumu. In *Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945–1955*:

sborník z mezinárodní konference konané ve dnech 28.–29. 11. 2001 v Praze v rámci grantového projektu GA ČR č. 409/99/0374. Opava: Slezské zemské muzeum, 2001, 10–22.

JANČÍK, Drahomír. Vývoz československého uranu do Sovětského svazu v letech 1946–1959. In *Acta Oeconomica Pragensia*, 2007, roč. 15, č. 7, 194–208.

JARAUSCH, Konrad H. – SIEGRIST, Hannes. Amerikanisierung und Sowjetisierung. Eine vergleichende Fragestellung zur deutsch-deutschen Nachkriegsgeschichte. In JARAUSCH, Konrad H. – SIEGRIST, Hannes (Eds.). *Amerikanisierung und Sowjetisierung in Deutschland 1945–1970*. Frankfurt/New York: Campus Verlag, 1997, 11–46.

JOHN, Roman. Vzdělávání odsouzených ve druhé polovině 20. století. In *Historická penologie*, 2010, č. 3, 1–9.

JOHN, Roman, Vězeňská stráž ve Valdicích v poválečném období In *Historická penologie*, 2011, č. 3, 27–34.

JUZA, Josef – VOBORNÍKOVÁ, Eva. *Svědectví politických vězňů okresu Rychnov nad Kněžnou 1948–1989*. Rychnov nad Kněžnou: Státní okresní archiv, 1995.

KAFKOVÁ, Alena. Cesta ke vzniku generálního ředitelství VS ČR (1865–1965). In *Historická penologie*, 2011, č. 1, 9–26.

KAFKOVÁ, Alena. Přehled funkcionářů odpovědných za československé vězeňství v letech 1919–1938. In *Historická penologie*, 2005, č. 1, 7–9.

KAMIŇSKI, Andrej J. *Konzentrationslager 1986 bis Heute: Eine Analyse*. Stuttgart/Berlin/Köln: Kohlhammer, 1982.

KAPLAN, Karel – PACL, Vladimír. *Tajný prostor Jáchymov*. České Budějovice: Actys, 1993.

KAPLAN, Karel – PALEČEK, Pavel. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal, 2008.

KAPLAN, Karel. *Nebezpečná bezpečnost: státní bezpečnost*. Brno: Doplněk, 1999.

KAPLAN, Karel. *Sovětsští poradci v Československu 1949–1956*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993.

KAPLAN, Karel. *StB o sobě: výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2002.

KARKLINS, Rasma. The Organisation of Power in Soviet Labour Camps. In *Soviet Studies*, April 1989, vol. 41, no. 2., 276–297.

KARLSCH, Rainer. *Uran für Moskau. Die Wismut – Eine populäre Geschichte*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2007.

KARLSCH, Rainer – ZEMAN, Zbyněk. *Uranium Matters. Central European Uranium in International Politics, 1900–1960*. New York: Central European University Press, 2008.

KHLEVNYUK, Oleg. The Economy of the OGPU, NKVD, and MVD of the USSR, 1930–1953: The Scale, Structure and Trends of Development. In GREGORY, Paul – LAZAREV,

- Valery (eds.). *The Economics of Forced Labor. The Soviet Gulag*. Stanford: Hoover Institution Press, 2003, 43–73.
- KLAUSE, Inna. Musik per Ordnung. Offizielles Kulturleben in Stalins Zwangsarbeitslagern. In *Osteuropa (Das Lager schreiben. Varlam Šalamov und die Aufarbeitung des Gulag)*, 2007, Nr. 6, 301–313.
- KOLOMEYSKIY, Ilya A. The Cultural-Educational Work in the Camps of the GULAG of the NKVD During the Great Domestic War (on the Example of the CHELYABLAG). In *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*, 2009, no. 2, 200–208, 204 an.
- KOTEK, Jöel – RIGOULOT, Pierre. *Das Jahrhundert der Lager. Gefangenschaft, Zwangsarbeit, Vernichtung*. Berlin: Propyläen, 2001.
- KOTKIN, Stephen. *Magnetic Mountain. Stalinism As a Civilization*. Berkeley: University of California Press, 1997.
- KRATOCHVÍL, Antonín. *Žaluji I.: svědectví a myšlenky o deformacích stalinské justice v Československu*. Praha: Česká expedice, 1990.
- KRATOCHVÍL, Antonín. *Žaluji. II. Vrátit slovo umlčeným*. Praha: Česká expedice – Dolmen, 1990.
- KUČERA, Matěj. *Církev adventistů sedmého dne v Československu v 50. letech 20. století na příkladu moravskoslezského regionu*. Brno, 2009. Brno: Masarykova Univerzita v Brně, Filozofická fakulta, Historický ústav. 39 s. Bakalářská diplomová práce. Vedoucí práce Mgr. Tomáš Dvořák, PhD.
- KÝR, Aleš – KAFKOVÁ, Alena. Věznice Valdice v historii českého vězeňství. In *Historická penologie*, 2007, č. 2.
- KÝR, Aleš. Nástin historického vývoje odborného vzdělávání vězeňského personálu do roku 1989. In *Historická penologie*, 2004, č. 2, 3–9.
- KÝR, Aleš. Některé sociologické aspekty zacházení s vězni v ČSR v letech 1945–1955. In *Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945–1955*. Opava, 2001.
- KÝR, Aleš. Odborná činnost odsouzených v technických odděleních ministerstva vnitra. In *Historická penologie*, 2010, č. 1, 49–58.
- KÝR, Aleš. Protektorátní vězeňství se zřetelem na činnost pankrácké věznice. In *Historická penologie*, 2008, č. 1, 27–36.
- KÝR, Aleš. Zacházení s vězni na území ČSR. In *Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945–1955*. Praha: Vězeňská služba ČR, 2001, 50–66.
- KÝR, Aleš. *Způsoby zacházení s vězni v ČSR v letech 1945–1955: přehled základních předpisů*. Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea, 2002.
- LINDENBERGER, Thomas. *Volkspolizei. Herrschaftspraxis und öffentliche Ordnung im SED-Staat 1952–1968*. Köln/Wemar/Wien: Böhlau Verlag, 2003.

LOUČ, Michal. The Czechoslovak Political Prisoners. The Return to Society. In *Word & Silence: The Journal of the International Oral History Association*, 2011, vol. 6, no. 1, 73–82.

MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus*. Praha: Argo, 2009.

MAYER, Françoise. Vězení jako minulost, odboj jako paměť. In *Soudobé dějiny*, 2002, roč. 9, č. 1, 42–64.

MEHNER, Heinrich. Aspekte zur Entwicklung des Straf- und Untersuchungshaftvollzugs in der ehemaligen sowjetischen Besatzungszone Deutschland (SBZ) sowie in den Anfangsjahren der DDR. In *Zeitschrift für Strafvollzug und Straffälligenhilfe*, 1992, Nr. 2, 91–98.

MELICHAROVÁ, Jana. *Vězeňská zařízení Vojna a Bytíz na Příbramsku v pamětech politických vězňů (životní příběhy)*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2004. Diplomová práce.

MERTELSMANN, Olaf. Introduction. In MERTELSMANN, Olaf (Ed). *The Sovietisation of the Baltic States, 1940–1950*. Tartu: KLEIO, 2003, 9–17.

MÖHLER, Rainer. Der DDR-Strafvollzug zwischen Sowjetisierung und deutscher Tradition: Die Ministerratsverordnung vom 16. November 1950. In *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 2004, Nr. 4, 336–357.

MORUKOV, Mikhail. The White Sea-Baltic Canal. In GREGORY, Paul – LAZAREV, Valery (eds.). *The Economics of Forced Labor. The Soviet Gulag*. Stanford: Hoover Institution Press, 2003, 151–162.

MÜLLER, Jörg. *Das Haftsystem der SBZ/DDR von 1945 bis zur Mitte der 1970er Jahre unter besonderer Berücksichtigung der Haftbedingungen politischer Häftlinge*. Dostupné z: <http://www.stiftung-aufarbeitung.de/downloads/pdf/stip2007/Mueller.pdf>, poslední nahlédnutí 11. 4. 2008.

NAIMARK, Norman N. *The Russians in Germany. A History of the Soviet Zone of Occupation, 1945–1949*. London: Harvard University Press, 1997.

Namen und Schicksale der von 1945 bis 1962 in der SBZ/DDR verhafteten und verschleppten Professoren und Studenten. Rostock: Trautmann, 1994.

OLESCHINSKI, Brigitte. Die Abteilung Strafvollzug der Deutschen Zentralverwaltung für Justiz in der Sowjetischen Besatzungszone 1945–1949. Ein Einblick in Akten der frühen deutschen Nachkriegsgeschichte. In *Zeitschrift für Strafvollzug und Straffälligenhilfe*, 1992, Nr. 2, 83–90.

OLESCHINSKI, Brigitte – PAMPEL, Bert. „Nazis“, „Spione“, „Sowjetfeinde“? Die SMT-Verurteilten in April 1953 in Torgau. In *Deutschland Archiv*, 1995, Nr. 5, 456–466.

OTTO, Willfriede. *Die „Waldheimer Prozesse“ 1950. Historische, politische und juristische Aspekte im Spannungsfeld zwischen Antifaschismus und Stalinismus*. Berlin: „Helle Panke“, 1993.

PEŠEK, Jan. *Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953–1970*. Bratislava: Veda, 2000.

- PETRÁŠOVÁ, Ludmila. Vězeňské tábory v jáchymovských uranových dolech 1949–1961. In *Sborník archivních prací*, 1994, roč. XLIV, 333–447.
- PFEIFFER, Ingo. Marinehafenprojekt am Volksaufstand gescheitert. In *Marineforum*, 1992, Nr. 12, 437–438.
- PINEROVÁ, Klára. Vývoj československého vězeňství po druhé světové válce. In BOUŠKA, Tomáš – PINEROVÁ, Klára – LOUČ, Michal (eds.). *Českoslovenští političtí vězni. Životní příběhy*. Praha: Političtí vězni.cz/Česká asociace orální historie, 2009, 12–30.
- PINEROVÁ, Klára. *Vývoj vězeňských subkultur v Československu v letech 1948–1960*. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze: Praha, 2006.
- PLOGSTADT, Sibylle. *Knastmauke: Das Schicksal von politischen Häftlingen der DDR nach der deutschen Wiedervereinigung*. Gießen: Psychozial-Verlag, 2010.
- PLUSKAL, Oskar. *Poválečná historie jáchymovského uranu*. Praha: Český geologický ústav, 1998.
- Politische Haft in der DDR. Befragung ehemaliger politischer Gefangener aus der DDR über ihre*
- REES, E. A. The Sovietisation of Eastern Europe. In APOR, Balázs – APOR, Péter – REES, E. A. *The Sovietisation of Eastern Europe. New Perspectives on the Postwar Period*. Washington: New Academia Publishing, 2008, 1–27.
- ROKOSKÝ, Jaroslav. Amnestie 1960. In *Paměť a dějiny*, 2012, č. 1, 36–54.
- ROSSI, Jacques. *Encyklopedie gulagu*. Praha: Bystrov a synové, 1999.
- RÖSSLER, Ruth-Kristin. *Justizpolitik in der SBZ/DDR 1945–1956*. Frankfurt am Main: Klostermann, 2000.
- SELITRENNY, Rita. *Doppelte Überwachung. Geheindienstliche Ermittlungsmethoden in den DDR-Untersuchungshaftanstalten des MfS*. Berlin: Ch. Links Verlag, 2003.
- SCHMEIDEL, John C. *Stasi. Shield and sword of the party*. London: Routledge, 2008.
- SCHMEITZER, Mike. SMT in der SBZ in frühen DDR: Forschungsüberblick und Forschungsperspektiven. In BOHSE, Daniel. *Sowjetische Militärjustiz der SBZ/DDR (1945–1955). Tagungband*. Halle: Institut für Geschichte, 2007, 9–24.
- SCHRÖDER, Wilhelm Heinz – WILKE, Jürgen. Politische Strafgefangene in der DDR. Versuch einer statistischen Beschreibung. In *Historical Social Research*, 1998, vol. 23, no. 4, 3–78.
- SCHROEDER, Friedrich-Christian. Rechtsgrundlagen der Verfolgung deutscher Zivilisten durch Sowjetische Militärtribunale. In HILGER, Andreas – SCHMEITZER, Mike – SCHMIDT, Ute. *Sowjetische Militärtribunale. Die Verurteilung deutscher Zivilisten 1945–1955. Band 2*. Köln/Weimar/Wien: Böhlau Verlag, 2003, 37–58.
- SCHÜTTERLE, Juliane. Gutes Geld für harte Arbeit. Die betrieblich Sozialpolitik in der Wismut AG. In BOCH, Rudolf – KARLSCH, Rainer. *Uranbergbau im Kalten Krieg. Die*

Wismut im sowjetischen Atomkomplex. Band 1: Studien. Berlin: Ch. Links Verlag, 2011, 399–442.

SCHÜTTERLE, Juliane. Kumpel, Kader und Genossen. *Arbeiten und Leben im Uranbergbau der DDR. Die Wismut AG*. Paderborn/München/Wien/Zürich: Ferdinand Schöningh, 2010.

SIEGEBaum, Lewis H. *Stakhanovism and the Politics of Productivity in the USSR, 1935–1941*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

SLABOTÍNSKÝ, Radek. *Amnestie prezidenta republiky v letech 1960 a 1962 a rehabilitace politických vězňů v 60. letech*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2010. Disertační práce.

SOKOLOV, Andrei. Forced Labor in Soviet Industry. The End of 1930s to the Mid-1950s: An Overview. In GREGORY, Paul – LAZAREV, Valery (eds.). *The Economics of Forced Labor. The Soviet Gulag*. Stanford: Hoover Institution Press, 2003, 23–41.

SOLŽENICYN, Aleksandr Isajevič. *Souostroví Gulag: 1918–1956: pokus o umělecké pojednání*. Praha: Academia, 2011.

SONNTAG, Marcus – HEITMANN, Clemens Heitmann. Einsatz in der Produktion. Soldaten und Strafgefangene als Stützen der DDR-Staatswirtschaft. In *Deutschland Archiv*, 2009, č. 42, 451–458.

SONNTAG, Marcus. DDR-Arbeitslager – Orte der Schaffung eines „neuen Menschen“. In *Deutschland Archiv*, 2011, Nr. 4, 208–215. Dostupné z: <http://www.bpb.de/login.ezproxy.library.ualberta.ca/themen/BLBZIO.html>, poslední nahlédnutí 16. 4. 2012.

SONNTAG, Marcus. DDR-Arbeitslager in Thüringen 1949–1989. In *Thüringen Blätter zur Landeskunde*, 2011, Nr. 85. Dostupné z: http://www.thueringen.de/imperia/md/content/lzt/arbeitslager_dds.pdf, poslední nahlédnutí 1. 5. 2012.

SONNTAG, Marcus. *Die Arbeitslager in der DDR*. Essen: Klartext Verlag, 2011.

SONNTAG, Marcus. Vom „Weimarer Weg“ zum DDR-Strafvollzug. Das Gefängniswesen in Thüringen 1945–1948. In *Zeitschrift des Vereins für Thüringische Geschichte*, 2008, Nr. 62, 249–254.

Stalins DDR. Berichte politisch Verfolgter. Leipzig: Forum Verlag Leipzig, 1992.

STANĚK, Tomáš. K problematice tzv. retribučních vězňů v českých zemích v letech 1945–1955. In *Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945–1955: sborník z mezinárodního semináře konaného dne 25. 10. 2000 v Praze*. Praha: Vězeňská služba České republiky, 2001, 112–148.

STANĚK, Tomáš. *Perzekuce 1945: perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu–srpnu 1945*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1996.

STANĚK, Tomáš. *Retribuční vězni v českých zemích*. Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea, 2002.

STANĚK, Tomáš. *Tábory v Českých zemích 1945–1948*. Ostrava: Nakladatelství Tilia, 1996.

Statistická ročenka republiky Československé 1957. Praha: Orbis, 1957.

STIBBE, Matthew. East Germany, 1945–1953: Stalinist repression and internal party purges. In McDERMOTT, Kevin – STIBBE, Matthew. *Stalinist terror in Eastern Europe. Elite purges and mass repression*. Manchester/New York: Manchester University Press, 2010, 57–77.

STRÁNSKÝ, Jiří. *Za plotem*. Havlíčkův Brod: Nakladatelství Hejkal, 1999.

STREIBEL, Robert – SCHAFRANEK, Hans (eds.). *Strategie des Überlebens: Häftlingsgesellschaft in KZ und Gulag*. Wien: Picus Verlag, 1996.

TOMEK, Prokop. *Československý uran 1945–1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 1999.

TOMEK, Prokop. *Dvě studie o československém vězeňství: vývoj systému agenturní činnosti ve vězeňských zařízeních československého komunistického režimu 1948–1989: budování a vývoj věznic StB v letech 1948–1952*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2000.

TOMEK, Prokop. Vývoj československého vězeňství v letech 1948–1989. In VEBER, Václav – BABKA, Lukáš. *Za svobodu a demokracii III: Třetí (protikomunistický) odboj*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 2002.

UHLÍK, Jan. *Historie věznění a vězeňství v Čechách. Osudy významných vězňených osobností, prožité ve významných dobách zemí českých, viděné se zřetelem k vývoji českého vězeňství*. Stráž pod Ralskem: Institut vzdělávání Vězeňské služby v ČR, 2006.

UHLÍK, Jan. Mírov. In *České vězeňství*, 1994, č. 3, s. 76–83.

UHLÍK, Jan. Vězeňství v Opavě v prvních desetiletích po r. 1945. In *České vězeňství*, 1995, č. 1, 31–35.

Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945–1955: sborník z mezinárodní konference konané ve dnech 28.–29. 11. 2001 v Praze v rámci grantového projektu GA ČR č. 409/99/0374. Opava: Slezské zemské muzeum, 2001.

Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945–1955: sborník z mezinárodního semináře konaného dne 25. 10. 2000 v Praze v rámci grantového projektu GA ČR 409/99/0374. Praha: Vězeňská služba ČR, 2000.

VON PLATO, Alexander. *Sowjetische Speziallager in Deutschland. 1945–1950*. Berlin: Akademie, 1998. Band 1, 2.

VOREL, J. – ŠIMÁNKOVÁ, A. A KOLEKTIV. *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech. I., II. díl.: sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2003.

WACHSMANN, Nikolaus. Between Reform and Repression: Imprisonment in Weimar Germany. In *The Historical Journal*, 2002, vol. 45, no. 2, 411–432.

WACHSMANN, Nikolaus. *Hitler's Prisons: Legal Terror in Nazi Germany*. New Haven, London: Yale University Press, 2004.

- WEBER, Hermann. *Dějiny NDR*. Praha: Nakladatelství Ldových novin, 2003.
- WEBER, Hermann. *Von der SBZ zur DDR. 1945–1968*. Hannover: Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, 1968.
- WENDEL, Eberhard. *Ulbricht als Richter und Henker. Stalinistische Justiz im Parteiauftrag*. Berlin: Aufbau Verlag, 1996.
- WENTKER, Hermann. *Justiz in der SBZ/DDR 1945–1953. Transformation und Rolle ihrer zentralen Institutionen, Veröffentlichungen zur SBZ-/DDR-Forschung im Institut für Zeitgeschichte*. München: R. Oldenbourg Verlag, 2001.
- WERKENTIN, Falco. Die Waldheimer „Prozesse“ -ein Experimentierfeld für die künftige Scheinjustiz unter Kontrolle der SED. In BÄSTLEIN, Klaus – ROSSKOPF, Annette – WERKENTIN, Falco. *Beiträge zur Juristischen Zeitgeschichte*. Berlin: Der Berliner Landesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR, 2000, 32–51.
- WERKENTIN, Falco. *Politische Strafjustiz in der Ära Ulbricht*. Berlin: Ch. Links Verlag, 1995.
- WUNSCHIK, Tobias. „Überall wird der Stalinismus beseitigt, nur in unserer Dienststelle nicht!“ Das autokratische Regime des Leiters der Haftanstalt Brandenburg-Görden Fritz Ackermann. In TIMMERMANN, Heiner (ed.). *Die DDR-Analysen eines aufgegebenen Staates*. Berlin: Duncker & Humblot, 2001, 321–342.
- WUNSCHIK, Tobias. „Zinker“ und „Zellenrutscher“. Die Inoffiziellen Mitarbeiter der Staatssicherheit im Strafvollzug der DDR. In *Horch und Guck*, 2003, Nr. 4. Dostupné z: <http://www.horch-und-guck.info/hug/archiv/2000-2003/heft-44/04413-wunschik/>, poslední nahlédnutí 17. 5. 2012.
- WUNSCHIK, Tobias. Das „Organ Strafvollzug“ im Ministerium des Innern der DDR. In TIMMERMANN, Heiner (Ed.). *Die DDR – Politik und Ideologie als Instrument*. Berlin: Duncker & Humblot, 1999, 498–505.
- WUNSCHIK, Tobias. Der DDR-Strafvollzug unter dem Einfluß der Staatssicherheit in den siebziger und achtziger Jahren. In ENGELLMANN, Roger – VOLLHALS, Clemens (Eds.). *Justiz im Dienste der Parteierrschaft. Rechtspraxis und Staatssicherheit in der DDR*. Berlin: Ch. Links Verlag, 1999, 467–493.
- WUNSCHIK, Tobias. Der politische Strafvollzug der DDR. Ein „deutscher Sonderweg“ im „Jahrhundert der Lager“? In KLEWIN, Silke – REINKE, Herbert – SÄLTER, Gerhard (Eds.). *Hinter Gittern. Zur Geschichte der Inhaftierung zwischen Bestrafung, Besserung und politischem Ausschluss vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (Zeitfenster. Beiträge der Stiftung Sächsische Gedenkstätten zur Zeitgeschichte, Bd. 3). Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2010, 193–217.
- WUNSCHIK, Tobias. Der Strafvollzug als Aufgabe der Deutschen Volkspolizei in den fünfziger Jahren. In *Archiv für Polizeigeschichte*, 1997, Nr. 3, 74–91.

WUNSCHIK, Tobias. Die Befreiung der Gefangenen im Juni 1953. In ENGELMANN, Roger – KOWALCZUK, Ilko-Sascha (Eds.). *Volkserhebung gegen den SED-Staat. Eine Bestandsaufnahme zum 17. Juni 1953*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005, 175–204.

WUNSCHIK, Tobias. Politische Häftlinge. In VEEN, Hans-Joachim – EISENFELD, Bernd – KLOTH, Hans-Michael (Eds.). *Lexikon Opposition und Widerstand in der SED-Diktatur*. Berlin/München: Propyläen, 2000.

WUNSCHIK, Tobias. Primat der Erziehung oder der Ökonomie? Der Arbeitseinsatz von Gefangenen in der DDR. In AMMERER, Gerhard – BRUNHART, Arthur – SCHEUTZ, Martin (Eds.). *Orte der Verwahrung. Die innere Organisation von Gefängnissen, Hospitälern und Klöstern seit dem Spätmittelalter*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2010, 149–166.

WUNSCHIK, Tobias. Das „Organ Strafvollzug“ im Ministerium des Inneren der DDR, In *Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945–1955*. Praha: Vězeňská služba ČR, 2000.

WUNSCHIK, Tobias. Die Gefängnisse der DDR. Zu den Strukturen des Strafvollzuges und den Haftbedingungen in den fünfziger Jahren. In *Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945–1955*. Opava: Zemské slezské muzeum, 2001.

WUNSCHIK, Tobias. Die Strafvollzugspolitik des SED-Regimes und die Behandlung der Häftlinge in den Gefängnissen der DDR. In TIMMERMANN, Heiner (ed.). *Deutsche Fragen. Von der Teilung zur Einheit*. Berlin: Duncker & Humblot, 2001, 257–284.

WUNSCHIK, Tobias. Selbstbehauptung und politischer Protest von Gefangenen im DDR-Strafvollzug. In NEUBERT, Ehrhart- EISENFELD, Bernd (Eds.). *Macht – Ohnmacht – Gegenmacht. Grundfragen zur politischen Gegnerschaft in der DDR*. Bremen: Ed. Temmen, 2001, 267–292.

ZAHN, Hans-Eberhard. *Haftbedingungen und Geständnisproduktion in den Untersuchungshaftanstalten der MfS*. Berlin: Der Berliner Landesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR, 2007.

ZEMANOVÁ, Lenka. „Akce Hammarskjöld“: ženy odsouzené za politické trestné činy v NTP Pardubice (1952–1960). Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta, Katedra historie, 2003. Diplomová práce.

Internetové stránky:

<http://www.totalita.cz>

<http://www.mvcr.cz/policie/udv/index.html> – Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu

<http://www.vscr.cz> – Vězeňská služba České Republiky

<http://www.politictivezni.cz>

<http://www.pametnaroda.cz/>

<http://www.verfassungen.de>

<http://www.destatis.de>

Český statistický úřad

Rozhovory s pamětníky:

Rozhovor s **Jindřiškou Havrlantovou**, tazatel: Klára Pinerová. Rozhovor je archivován v Centru orální historie (COH).

Rozhovor s **Julií Hruškovou**, tazatel: Klára Pinerová. Rozhovor je archivován v Centru orální historie (COH).

Rozhovor s **Antonínem Husníkem**, tazatel: Tomáš Bouška. Rozhovor je archivován v Centru orální historie (COH).

Rozhovor s **Vlastou Jakobovou**, tazatel: Klára Pinerová. Rozhovor je archivován v Centru orální historie (COH).

Rozhovor s **Břetislavem Jeníkem**, tazatel: Klára Pinerová. Rozhovor je archivován v Centru orální historie (COH).

Rozhovor s **Bohumilem Kulišanem**, tazatel: Andrea Kulišnová. Rozhovor je archivován v Centru orální historie (COH).

Rozhovor s **Jozefem Kyckou**, tazatel: Tomáš Bouška. Rozhovor je archivován v Centru orální historie (COH).

Rozhovor s **Pavlem Levým**, tazatel: Michal Louč. Rozhovor je archivován v Centru orální historie (COH).

Rozhovor s **Aloisem Mackem**, tazatel: Klára Pinerová. Rozhovor je archivován v Centru orální historie (COH).

Rozhovor s **Jiřím Málkem**, tazatel: Tomáš Bouška. Rozhovor je archivován v Centru orální historie (COH).

Rozhovor s **Květoslavou Moravečkovou**, tazatel: Klára Pinerová. Rozhovor je archivován v Centru orální historie (COH).

Rozhovor s **Josefem Stejskalem**, tazatel: Michal Louč. Rozhovor je archivován v Centru orální historie (COH).

Rozhovor s **Drahomírou Stuchlíkovou**, tazatel: Klára Pinerová. Rozhovor je archivován v Centru orální historie (COH).

Rozhovor s **Hanou Truncovou**, tazatel: Klára Pinerová. Rozhovor je archivován v Centru orální historie (COH).